

entrevista

Durant la clandestinitat, Francesc Vicens va haver de viure sovint amagat, acollit en cases d'amics o de desconeguts que li obrien la porta només si deia la contrasenya convinguda. Sense residència fixa i amb passaport fals, va viure uns anys a París, i algunes temporades a Praga, Berlín, Varsòvia, Tolosa... Després d'aquest període tan incert, és fàcil d'entendre que anys més tard sentís la necessitat de buscar un lloc on fer arrels. Va ser el 1969 quan va decidir recórrer el Baix Empordà, la terra dels seus avantpassats, per buscar-hi el seu recer, i el va trobar a la rectoria de Fontanilles.

FRANCESC VICENS

*«La lluita clandestina
va tenir una utilitat
pràctica evident:
afeblir al màxim
el règim de Franco»*

MIREIA COSTA-PAU > TEXT

GERARD BAGUÉ > FOTOGRAFIA

Francesc Vicens viu a Fontanilles en companyia de l'escriptora Françoise Wagener, a qui va conèixer a París com a crítica literària de *Le Monde*. Segueix, però, vinculat a Barcelona. Hi va cada dilluns i s'instal·la al seu pis de l'Eixample fins al dissabte, en què retorna a l'Empordà. Explica que la seva presència a la capital catalana li és completament necessària des dels punts de vista intel·lectual, cultural i polític. Wagener, en canvi, viu entre Fontanilles, on escriu els seus llibres, i París, on es desplaça sovint per contactar

amb els seus editors, retrobar-se amb les seves amistats i recollir premis literaris. Especialitzada en biografies, ha rebut guardons per les de *L'Impératrice Joséphine*, *La Reine Hortense* i *Louise de Vilmorin*, entre d'altres.

El dia que ens cita per a l'entrevista, un dilluns de primavera, Francesc Vicens ens convida a passejar pel seu jardí, a l'antic hort de la rectoria. Ens va mostrant, una per una, l'àmplia varietat de plantes que hi fa créixer. Ens enfilem després al terrat més elevat de la casa, un mirador privilegiat des

d'on, en dies de cel clar, s'albiren fins a dotze quilòmetres d'horitzó marí. Gairebé toquem amb la punta dels dits el campanar de cadireta de l'església romànica de Fontanilles. La rectoria disposa de tres àmplies cambres amb alcova, en una de les quals s'allotjava el bisbe durant les visites pastorals. Vicens reserva aquesta cambra per als convidats de luxe. Josep Tarradellas i Jorge Semprún hi han fet nit. Als 82 anys, està recollint records, papers i correspondència antiga per escriure les seves memòries.

Els franquistes em van portar a ser antifranquista. Hauria de tenir un gran agraïment als qui em van posar per primera vegada una pistola al pit

-Va viure, de nen, la Guerra Civil Espanyola. Quins records en té?

-La Guerra Civil viscuda per un nen d'una família de dretes i catòlica va estar marcada, en una primera etapa, pel terror, els escorcolls i la notícia contínua dels assassinats al carrer. El meu pare era jutge, un home de dretes, i va haver de fugir perquè els escamots de la FAI l'haurien matat. Van venir diverses vegades per endur-se'l, però ell havia tingut la rapidesa, l'astúcia i els mitjans per amagar-se durant el primer any de la guerra. Mai he sabut on. Després dels fets de maig del 37, en restablir la Generalitat de Catalunya un ordre legal, el meu pare va poder tornar a casa. La situació havia canviat, el terror havia donat pas a la fam, i vaig haver d'anar a robar als camps per poder menjar. Vaig arribar a passar tanta gana que vaig estar malalt d'avitaminosi i se m'obrien llagues a les cames. El final de la Guerra Civil té per a mi una imatge corprenedora: és la imatge de la carretera en direcció a França convertida en una riuada de

republicans que fugien, després que les tropes franquistes entressin a Barcelona el 26 de gener de 1936. Jo tenia aleshores 11 anys i vivia al Masnou, al Maresme. Vaig acostar-m'hi per veure aquella corrua de gent però no m'hi vaig quedar gaire estona, perquè se'm va acostar un veí, em va tocar l'esquena i em va dir: «Vine, marxa d'aquí perquè encara se t'emportaran». I vaig deixar de veure aquell espectacle tan depriment.

-Procedent d'una família de dretes, què el va fer decidir a fer-se comunista?

-L'educació que vaig rebre va ser, certament, la d'un nen de dretes, sense que hi hagués cap motiu que m'hagués d'inclinar a prendre una posició política, excepte el tema de la llengua. A la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona, on tothom parlava espanyol, jo tenia molta relació amb Ramon Folch i Camarasa i Josep Maria Espinàs, i tots tres cridàvem molt l'atenció pel fet de parlar en català. Un dia va esclatar una bomba al local del

Sindicato Español Universitario (SEU), i els responsables d'aquesta organització falangista ens van detenir per interrogar-nos per separat. Espinàs i Folch i Camarasa es van deixar detenir mansament, perquè assistien a unes classes de català que es feien a l'Institut Francès de Barcelona i eren conscients, per tant, que feien una activitat contrària al règim de Franco. Jo no hi assistia, de manera que quan em van detenir m'hi vaig resistir a cops i, sota el canó de les pistoles, em van sotmetre a un interrogatori que em va deixar una forta marca: em vaig començar a plantejar quines eren les coses reals que configuraven la política i la vida del meu país, si tenien alguna relació amb el que jo havia après a la família i a l'escola. I d'aquesta manera vaig evolucionar ràpidament cap a l'antifranquisme. Van ser els franquistes, per tant, els que em van portar a ser antifranquista, de manera que hauria de tenir un gran agraïment a aquells jerarques del SEU que em van posar per primera vegada una pistola al pit.

Teníem la impressió que amb el comunisme ajudàvem a realitzar les lleis de la història al mateix temps que lluitàvem contra un món injust

-Què el va portar, però, a lluitar contra el franquisme des del comunisme?

-Vaig entrar en contacte amb el PSUC perquè, durant aquells anys, els comunistes eren els únics que eren capaços de plantar cara al franquisme i organitzar una resistència clandestina. Però aquesta no va ser l'única raó. Hi va haver també la seducció del pensament de Marx.

La lectura del *Manifest comunista*, un llibret d'unes cinquanta pàgines escrit l'any 1847, resulta igual de convincent per a l'obrer manual sense cap formació cultural que per a l'intel·lectual amb una formació sòlida. Marx és extraordinari quan exposa les lleis de la història. Les seves idees són com una droga ideològica particularment forta que connecta admirablement la ciència amb la moral, espais habitualment separats. Nosaltres teníem la impressió que amb el comunisme ajudàvem a realitzar les lleis de la història al mateix temps que lluitàvem contra un món injust.

-Poc temps després d'entrar a la militància clandestina, el van anar a buscar a casa per detenir-lo i interrogar-lo. Com va viure aquells moments?

-El gener de l'any 1957 van apujar el preu del bitllet del tramvia, i des del Comitè de Barcelona del PSUC vam decidir convocar un boicot, aprofitant l'experiència del que ja s'havia fet l'any 1951. La nostra crida va ser tot un èxit i, uns dies després, van detenir Emilià Fàbregas, membre del Comitè, a qui havien delatat. Jo sabia que després em tocaria a mi i, efectivament, un dia van trucar a la porta de matinada. En obrir, vaig veure quatre homes vestits amb impermeables. Sabia perfectament per què venien, perquè no era innocent. Em van preguntar qui era «Serra». Al llarg de la meua vida he viscut situacions difícils, però aquell dia vaig sentir que el terra s'enfonsava sota els meus peus. Serra era jo: era el meu cognom de clandestinitat. Vaig dir que no ho sabia, mentint ridículament, i llavors vaig rebre la primera bufetada,

i em van dir que al cap d'una estona ja me'n recordaria, de qui era Serra. Vaig ser conduït als calabossos de la Jefatura de Policia de la Via Laietana, i allà m'hi van tenir vint-i-vuit dies seguits, durant els quals m'interrogaven força sovint per tal que expliqués els meus contactes i les meves activitats dins el partit comunista.

-No devien aconseguir que els donés aquesta informació....

-A cops de peu i bufetades van intentar que parlés. Jo desconeixia què sabien exactament de mi. Tenia diverses opcions: podia negar-me a declarar, dir-ho tot, o bé fer veure que explicava tot el que sabia sense donar-los en cap cas la informació més valuosa. Vaig optar per aquesta darrera opció, tot i que era la més perillosa, perquè si descobrien el meu joc les conseqüències podien ser terribles. Als calabossos de la Via Laietana hi regnava el terror. Durant els vint-i-vuit dies que hi vaig passar vaig assistir a tres intents de suïcidi.

Col·laborador de Joan Miró i actor de Joseph Losey

A la tercera planta de la rectoria, en una sala amb vistes a les illes Medes i al Montgrí, Francesc Vicens hi té el seu estudi. Els quadres que pengen a les parets i els llibres que omplen els prestatges permeten resseguir la densa trajectòria cultural i intel·lectual que ha desenvolupat paral·lelament a l'activitat política. Autor de nombrosos escrits sobre teoria i crítica de l'art i director de la primera etapa de la Fundació Miró, Vicens ha mantingut al llarg de la seva vida una estreta relació amb intel·lectuals i artistes com Antoni Tàpies, Joan Brossa, Alexandre Cirici Pellicer, Arnau Puig, Modest Cuixart o Víctor Mora. Presideix el seu estudi un magnífic Miró dedicat. Expert en tècniques clandestines, Vicens ens fa notar, mig en broma, que el quadre té les mides justes per poder ser amagat en el doble fons d'una maleta.

Rere la taula del despatx, la mateixa que havia utilitzat el seu avi quan exercia de secretari judicial de la Bisbal, hi té desplegada una cal·ligrafia amb un poema de Su Dongpo sobre el tema de l'amistat. Vicens és un admirador i també un gran especialista de l'art i la cultura xinesos. Un munt de pel·lícules vora el sofà revelen que el cinema és una de les seves grans aficions. Visiona els grans clàssics una vegada rere l'altra. Del cinema, però, no n'ha estat únicament espectador: ha fet d'actor per a Joseph Losey i ha assessorat Alain Resnais en un film de contingut polític.

– Quina va ser la seva aportació com a primer director de la Fundació Miró?

–Joan Miró volia que la seva Fundació fos un centre d'estudis d'art contemporani. Aleshores no n'hi havia cap a l'Estat espanyol, i em vaig basar en l'experiència de centres artístics estrangers, com la Fundació Louisiana de Copenhagen, el Stedelijk Museum d'Amsterdam i la Kunsthalle de Düsseldorf. La Fundació va obrir les portes el 1975, amb les parets

de l'edifici ocupades només per obres de Joan Miró, però de seguida vam començar a pensar en exposicions temporals i altres activitats que cridessin l'atenció del públic. Com a director, vaig tractar que la Fundació no fos només un museu d'art contemporani on s'exposen quadres i escultures, sinó un lloc on hi passen coses, que poden ser estranyes o apassionants. Ha passat molt temps des que la Fundació Miró va obrir i actualment hi ha a l'Estat espanyol tants centres d'art contemporani com comunitats autònomes. Crec que és una quantitat excessiva, que perjudica la qualitat de les activitats.

–Expliqui'ns les seves experiències cinematogràfiques amb els directors Joseph Losey i Alain Resnais.

–Alain Resnais necessitava un especialista en lluita clandestina i espionatge per a la seva pel·lícula *La guerre est finie*, basada en un guió de Jorge Semprún. La meua missió va ser acompanyar-lo durant tot el rodatge i ensenyar als actors, entre ells Yves Montand, com amagar un text clandestí dins un tub de pasta dentífrica o com despistar la policia quan et segueixen. Més tard, vaig participar com a actor a la pel·lícula de Joseph Losey *Les routes du sud*. Losey buscava a Barcelona localitzacions per a aquest film, i va venir a la Fundació Miró, que feia poc que s'havia inaugurat. El vaig acompanyar en aquella visita, i quan vam acabar em va dir que jo també li interessava per actuar a la seva pel·lícula. Malgrat que el meu paper era molt secundari, Losey em va explicar amb tot detall la biografia sencera, fins i tot els aspectes polítics, del personatge que havia d'interpretar, perquè em pogués ficar a la seva pell.

>> A dalt, Vicens treballant amb Miró al seu estudi de *So n'Alzines* (Mallorca), el juliol de 1970. A l'esquerra, foto del rodatge del film *Les routes du sud*, amb Jeannine Mestre, J. L. Gómez i Yves Montand (novembre de 1977).

-Després va ser conduït a la presó Model. Com va viure aquesta reclusió?

-A la Model m'hi vaig estar gairebé un any, reclus a la galeria de règim especial, on eren destinats els presos més «perillosos»: homicides, assassins, atracadors armats... i també els comunistes. Els altres presos polítics no estaven en aquesta galeria. He de dir, però, que sortint d'un interrogatori de vint-i-vuit dies de la Brigada Político-social, l'estada a la galeria de règim especial va ser com passar unes vacances. Allà vaig conèixer, malalt, Joan Comorera, que havia estat secretari general del PSUC i conseller de la Generalitat durant l'etapa de la Guerra Civil, i que després havia estat expulsat del partit. En una de les moltes converses que hi vaig tenir, un dia em va dir: «A vegades a un li diuen que és un traïdor i no hi ha manera de demostrar el contrari».

-En sortir de la presó, però, va retornar a l'activitat clandestina...

-Quan vaig sortir de la presó en llibertat provisional vaig haver de passar per un consell de guerra. Vam seure al banc dels acusats seixanta-dos militants del PSUC, molts dels quals van ser condemnats, però a mi em van absoldre perquè els interrogatoris policials que havia passat, malgrat la duresa, no m'havien fet acceptar cap responsabilitat greu. Al cap d'uns mesos em vaig tornar a incorporar a l'organització clandestina, al Comitè de Barcelona, amb companys nous, entre ells Jordi Solé-Tura. L'activitat del Comitè va durar poc, perquè em van convocar per assistir al sisè congrés del PCE, a Praga, i va resultar que hi havia infiltrat un agent de la Brigada Político-social. Això va fer que els delegats en el con-

grés comencessin a ser detinguts en tornar a l'Estat espanyol. Jo vaig haver d'amagar-me a cases d'amics i, quan vaig poder, vaig travessar la frontera i em vaig instal·lar a París, on hi havia el centre operacional del PCE, des d'on es dirigia l'activitat clandestina. Era l'any 1960.

-Quines activitats li van encomanar al centre operacional de París?

-Vaig tenir-hi diferents encàrrecs, el primer dels quals va ser dirigir la formació política dels militants en diferents ciutats de l'Estat francès. També vaig ocupar-me d'entrar en contacte amb altres forces polítiques, i això suposava haver de viatjar molt, amb passaport fals. Durant els sis anys que vaig formar part de l'executiva i que, per tant, em vaig convertir en un revolu-

La crisi econòmica és superable. Em sembla més perillosa la crisi d'identitat de Catalunya, que no veig resoluble si no l'aconseguint vèncer aviat

«Sense la independència, Catalunya desapareixerà com a nació»

–Es definiria encara com a marxista?

–La realització del comunisme en la pràctica ha fracassat ro-
tundament. Jo no em definiria ara com a marxista, però evi-
dentment el pensament de Marx ha influït molt en la meua
trajectòria. La història és un teatre fantàstic on sovint les vic-
tòries es converteixen en derrotes i les derrotes en victòries.

–Creu que avancem cap a una societat més justa?

–Tinc dubtes de si el progrés existeix. Que els homes llui-
ten per progressar em sembla evident, però si assoleixen
el progrés que s'imaginen, això ja és més discutible.

–L'actual crisi econòmica és també una crisi de valors?

–No n'estic gens segur. També hi ha la crisi de l'ensenyament,
de l'aigua, de la natura, de la defensa del medi ambient... però
totes aquestes són crisis secundàries, crec jo, perquè són su-
perables. En canvi, hi ha una altra crisi a Catalunya que em
sembla molt més perillosa, que és la crisi d'identitat, i no estic
segur que aquesta sigui superable si no l'aconseguim vèncer
en un temps molt pròxim. Els francesos, per exemple, no es
plantegen de cap manera si França seguirà existint com a
poble i si les persones que viuen al territori que actualment
forma l'hexàgon francès seguiran parlant francès.

–Per què creu que hem arribat a aquesta situació de crisi d'identitat?

–Perquè hem pensat que era possible l'entesa amb Espa-
nya. En el llibre *Per la concòrdia*, publicat el 1930, Francesc
Cambó creia que es podia arribar a l'entesa amb els espa-
nyols. Jordi Pujol també s'ho pensava, i va practicar la polí-
tica del peix al cove, però aquesta política no ha portat en-
lloc, perquè resulta que els peixos cada cop són més petits i
el cove cada cop té més forats. Uns anys més tard, Pasqual
Maragall, amb la seva política de federalisme asimètric,
partia de la mateixa base que Cambó i que Pujol en el sentit
que cal entendre's amb Espanya. Jo, personalment, penso
que l'entesa és completament impossible. Hem arribat a
aquesta situació de crisi d'identitat bàsicament perquè els
que tenen el poder polític s'han proposat des de fa segles
liquidar l'existència de Catalunya com a identitat nacional
diferenciada. Aquest és un dels motius. Però hi ha altres
elements que apareixen com a fonamentals quan les ba-
ses de la identitat flaquegen, i un d'aquests elements és el
demogràfic. S'està produint un fort creixement de la pobla-
ció immigrada, i aquesta població és molt difícil d'integrar
perquè Catalunya, desgraciadament, no disposa de poder
polític. Així, aquests centenars de milers de persones se-
gurament seran integrats com a espanyols, sobretot per-
què molts d'ells, procedents de països llatinoamericans,
arriben parlant espanyol i, un cop aquí, continuen utilitzant
aquesta llengua, que consideren que serà la del seu futur.

–Com veu la situació política a Catalunya?

–El tema més punyent de l'actualitat política és la sentència
del Tribunal Constitucional sobre l'Estatut de Catalunya. No

sé si quan es publiqui aquesta entrevista el TC ja s'haurà pro-
nunciat, però la sentència serà negativa tant si anul·la una
part essencial de l'Estatut com si, sense anul·lar-ne certs
preceptes fonamentals, dictamina com s'han d'interpretar.
Quina actitud hem de tenir aleshores els catalans? Jo com-
parteixo plenament la posició de l'expresident del Parlament
de Catalunya, Heribert Barrera, que en un article periodístic
publicat fa uns mesos proposava el boicot parlamentari, és a
dir, que tots els diputats catalans a les Corts votin sistemàti-
cament en contra de tota proposició que facin tant el Govern
espanyol com els partits polítics que no acceptin la realitat
nacional de Catalunya. Crec que aquesta seria una manera
summament cortès i educada, sense cap violència, de man-
tenir la dignitat, i assentaria les primeres bases per sortit de
l'atzucac en què estem situats. El gran èxit de Gandhi en la
seua lluita per la independència de l'Índia va ser, en realitat,
l'enfrontament civil i pacífic amb el Govern britànic. Això va
ser el que va dur a la independència de l'Índia.

–Creu en una Catalunya independent?

–És que si no aconseguim la independència i, a més, d'una
manera ràpida, Catalunya desapareixerà com a nació.

–I quin pensa que és el camí per arribar-hi?

–Crec que això no ho poden fer les institucions, ni el Par-
lament de Catalunya ni el Govern de la Generalitat, perquè
estan sotmeses a les obligacions que els imposa la Cons-
titució espanyola. Tampoc crec que les manifestacions de
carrer portin enlloc, francament, perquè els governs es-
panyols ja ens han pres la mesura, als catalans, i saben
que l'únic que han de fer és esperar que passi la brava-
da. Penso que el boicot parlamentari contra els governs
espanyols és l'única opció, i això només ho poden fer els
partits polítics, que tenen els diputats a les seves ordres.
Ja sé que, davant d'un boicot dels partits catalans, el PP i
el PSOE, tant si governa l'un com si ho fa l'altre, acabari-
en pactant entre ells, amb la finalitat, naturalment, de fer
una nova llei electoral contra els catalans, però hauríem
iniciat el camí de recuperació de la nostra dignitat i de la
nostra llibertat.

–El 1980 va ser elegit diputat al Parlament de Catalunya per ERC i, més tard, va deixar aquesta formació política. Quins van ser-ne els motius?

–En les primeres eleccions al Parlament de Catalunya, el
1980, Heribert Barrera em va venir a buscar perquè for-
més part de la llista. Vaig dir-li que sí i vaig sortir elegit
diputat, però sense ser membre d'ERC. Va ser més tard
que em vaig sentir identificat amb aquesta formació polí-
tica i vaig entrar-hi com a militant, però en ser elegit Joan
Hortalà com a secretari general vaig pensar que m'havia
equivocat de partit i em vaig donar de baixa. Trista con-
clusió, després d'haver estat durant quatre anys l'únic
representant d'ERC al Congrés dels Diputats a Madrid de-
fensant les posicions nacionalistes

>> A dalt, a l'esquerra, Francesc Vicens a Bossost, quan era oficial del XL Batalló de Muntanya. A la dreta, amb Miti, a la catedral de Chartres, el maig de 1963. A sota, a l'esquerra, festa del 85è aniversari de J. V. Foix i Joan Miró, el juny de 1978. A la dreta, recepció a Labé (Conakry, Guinea), l'agost de 1960.

cionari professional, vam fundar la revista *Nous Horitzons*, que imprimíem a Mèxic. El Comitè Executiu va pensar que disposàvem de forces suficients en el camp intel·lectual per fer una revista de caràcter cultural, no exclusivament política, i em vaig convertir en el director de la publicació. Hi escrivia tots els editorials i molts articles, que signava amb el pseudònim de Joan Berenguer.

-Com es viu amb una identitat falsa, havent de canviar constantment de domicili?

-La lluita clandestina i la utilització de mètodes «il·legals» d'enfrontament a un règim polític de dictadura són eines absolutament necessàries per afeblir el règim. Aquella vida tan estranya, de do-

bles i triples personalitats, que jo i altres persones vam viure va tenir una utilitat pràctica evident: vam procurar fer el màxim de mal possible al règim de Franco, i vam aconseguir afeblir-lo fins a l'extrem d'aconseguir que la mort del dictador obrís pas a la transició a la democràcia.

-Quins van ser els motius de la seva expulsió del PSUC l'any 1965?

-La crisi a la direcció del PCE i del PSUC els anys 64 i 65 va tenir el seu origen en l'anàlisi de la situació econòmica i social d'Espanya d'aquells moments. La tesi de la majoria del Comitè Executiu era que totes les contradiccions de la societat espanyola que havien conduït a la Guerra Civil no tan sols no s'havien resolt, sinó que eren cada cop més creixents i acaba-

rien esclatant en un moviment revolucionari. Contra aquesta visió, Fernando Claudín, Jorge Semprún i jo mateix sosteníem que l'Espanya dels anys seixanta, que havia viscut un important desenvolupament econòmic, no tenia res a veure amb l'Espanya del 36. Crèiem que al final del franquisme es produiria una transició cap a un règim polític de tipus democràtic europeu. Aquesta contraposició de visions va portar a una crisi molt forta, que va acabar amb la nostra expulsió. El grup majoritari del Comitè Executiu, liderat per Santiago Carrillo, en comptes de polemitzar amb els nostres punts de vista, ens va acusar de traïdors i de ser una mena de polítics auxiliars del neocapitalisme. La història, però, ha deixat ben clar qui tenia la raó.

La història és un teatre fantàstic on sovint les victòries es converteixen en derrotes i les derrotes en victòries

-I com va sentir-se quan va ser declarat enemic del partit pel qual s'havia arriscat tant?

-Estar dins el partit com a militant professional significava tenir-ho tot resolt. Per això, l'expulsió va significar, sobretot, quedar-me sense mitjans de subsistència. Portava documents falsos a sobre i, en aquestes condicions, l'expulsió em convertia en un no res absolut. Havia d'intentar sobreviure i procurar no ser vist.

A les dificultats materials, s'hi afegia el fet de veure que aquelles persones que fins aleshores havien estat els meus companys, els meus camarades de lluita, m'havien convertit en el seu enemic polític. He d'agrair, però, que en aquella situació tan dramàtica alguns militants, arriscant-se molt, m'ajudessin.

-Com va ser aleshores la seva tornada a Barcelona?

-No va ser gens fàcil. Havia d'evitar que em detinguessin i això volia dir comportar-me amb gran prudència, procurar no fer-me veure gaire. D'altra banda, havia de sobreviure i per això em calia un sou. El primer que vaig guanyar va ser a Enciclopèdia Catalana, i després vaig incorporar-me a l'Editorial Salvat, on vaig ocupar-me de dirigir la *Història universal de l'art* en 10 volums. A Barcelona vaig poder fer un cercle d'amics: Antoni Tàpies, Joan Prats, Maria Lluïsa Borràs, Joan Brossa... Fins al febrer de 1976, en què vaig participar com a convocant en la manifestació per exigir l'amnistia dels presos polítics, no vaig portar a terme cap activitat política. Més endavant, vaig formar part del grup de persones que van portar Josep Tarradellas a Catalunya.

-Quan va ser elegit diputat al Congrés dels Diputats, va retrobar alguns dels dirigents comunistes que després de l'expulsió l'havien declarat enemic. Com va ser aquest retrobament?

-Amb Gregorio López Raimundo, per exemple, el retrobament va ser molt fàcil. Amb Santiago Carrillo, que havia estat el primer responsable de la meua expulsió del Partit Comunista, el dia que ens vam trobar a l'hemicicle del Congrés després de les eleccions del 1982, pujant les escales que duïen als escons reservats per al Grup Mixt, se'm va adreçar i em va dir «Buenos días», com si ens haguessim vist el dia abans. I des d'aleshores tenim una relació civilitzada i perfectament normal.

Mireia Costa-Pau